

Uppgift 7.

Skrivandets subjekt

Jag, skrivprocessen och texten

Jag hörde en gång talas om en undersökning där forskare scannade av hjärnor på försökspersoner som lyssnade på musik. Den ena gruppen representerade gemene man, dvs. de utan särskilda musikkunskaper, och den andra representerade skolade musiker. Resultatet av scanningen visade att olika områden i hjärnan aktiverades beroende på vilken grupp försökspersonen tillhörde. Hos den första gruppen aktiverades främst domäner som berörde fantasi och känsla. Hos den andra gruppen däremot aktiverades områden i frontalloben, där det kritiska och analytiska tänkandet har sitt säte. Musikerna hade helt enkelt ett mer tekniskt och komplext förhållningssätt till musiken; deras vässade analysinstrument slogs automatiskt på.

Kanske förhåller det sig på ett liknande sätt beträffande läsning och skrivande? Om nu någon skulle få för sig att genomföra ett experiment på en kontrollgrupp bestående av individer som umgås med text på ett kravlöst sätt respektive individer som ägnar sig åt text på ett mer medvetet plan. Den distinktion som man inom litteraturvetenskapen gör mellan *lustläsning* och *listläsning*, där den förstnämnda kan exemplifieras med den semesterfirande som slukar deckaren i hängmattan utan tuggmotstånd och enbart för sitt höga nöjes skull, och där den andra kan exemplifieras med den kräsna litteraturrecensenten som kritiskt förhåller sig till verket, gör jämförelser, analyserar språk och berättarnivåer. Även om båda läsarna förhåller sig till läsning av litteratur är det på diametralt olika sätt, vilket kan tänkas avspeglade sig i de områden som aktiveras i hjärnan utöver de som krävs för själva läsprocessen i sig.

Eftersom läsning och skrivande går hand i hand, skulle jag vilja utvidga begreppet och tala om ”lust”- respektive ”listskrivande”. Lustskrivandet skulle i sådana fall kunna vara det vardagliga, spontana som kommer till uttryck i dagboksskrivande, sms, brev, bloggar, sociala medier och liknande. Listskrivandet å andra sidan skulle vara det slags skrivande som utmärks av en medveten hållning gentemot skriftens tekniska aspekter såsom stil, disposition, grammatik och språkriktighet. Medvetenhet om genretillhörighet spelar också in, som den ram som drar gränser för det tillåtna och tillbörliga. En nyhetsartikel skriven som en blogg skulle till exempel ge ett hafsigt och alltför subjektivt intryck.

På kursen Skriva i ämnet svenska har jag och de andra kursdeltagarna drillats till listläsning och listskrivande, med tanke på att vi har utvecklat ett medvetet, mer analytiskt förhållningssätt till texten. Såväl i granskningen av den, som i tillblivelsen av den. Vi har plöjt igenom ett smörgåsbord av olika genrer inom främst sakprosa: krönika, nyhetsartikel, notis, reportage, lärobok och språkspalt. Under lektionstid har vi närläst texter från respektive genre och därefter gjort en schematisk uppteckning över vad som utmärker var och en, för att sedan själva ge oss i kast med den aktuella genren.

Kursens uppgifter har varit konvergerande på det viset att de har rört den aktuella genrens stildrag, normer, konventioner och karakteristika, och på samma gång förhållit sig till annan kunskap som hör till svenskämnet. När vi till exempel skulle skriva en krönika som uppgift fick vi som förberedelse gruppvis analysera och lista upp krönikans typiska genredrag genom att läsa kända krönikörer, som Bengt Ohlsson, samt följa instruktionerna i en ”gör-det-självröniker”, en krönikemanual signerad Olle Josephson. Kravet var även att krönikan skulle behandla ett språksociologiskt fenomen, varför skribenten fick bekanta sig med språksociologi; ett ämne som undersöker de språkets variationer som hör ihop med kategorier som social hemvist, ålder, kön och geografisk tillhörighet.

Skrivuppgifterna har på det sättet ofta varit en legering mellan det hantverksmässiga – där skrivandets teori omsätts praktiskt i skrivövningar inom den aktuella genren – och ett förvärvande av kunskapsstoff inom svenskämnet.

En av uppgifterna som ställde krav på ett särskilt konvergent tänkande var läroboksgenren. Det skulle vara ett uppslag baserat på en artikel om ett språkriktighetsfenomen hämtat från Svenska språknämndens *Språkriktighetsboken*. Genren fordrade ett multimodalt perspektiv, vilket avser ett utvidgat textbegrepp där skribenten utöver text även måste ta hänsyn till layout och bilder. Ett ovant förhållningssätt för mig.

Då texten var ämnad för en yngre målgrupp, grund- eller gymnasieelever, ställde det dessutom höga krav på mottagaranpassning. Det innebar många omskrivningar för att hitta en pedagogisk balans, där informationen varken fick bli för svår (något som läsarna i responsgruppen påpekade att min första version var) eller för självklar för den tänkta målgruppen. Dessutom skulle uppslagets lilla utrymme även tillhandahålla pedagogiskt motiverade bilder och visuella element. Uppgiften fordrade alltså ett utförande på flera nivåer: att korrekt behandla en artikel om språkriktighet, sovra i informationen för att få plats i ett uppslag och förklara den på ett sådant sätt att den var begriplig och intresseväckande för den tänkta åldersnivån, samt konstruera övningsuppgifter som kunde aktivera de presumtiva eleverna, och därtill tänka ut visuella element.

Genom att fördjupa mig i artikeln (som handlade om felaktigt bildspråk) tills jag kunde böttna i kunskapen gavs utrymme för den fortsatta problemlösningen. Nästa steg blev att få en större medvetenhet om genren genom att analysera utdrag från olika läroböcker som fanns att beskåda som smakprov på liber.se. Inspirerad av dessa försökte jag komma på egna exempel på felaktigt bildspråk som kunde vara såväl didaktiska som underhållande. Det visuella löste jag med pedagogiskt förtydligande faktarutor och en beskrivande skiss på föreslagna bilder som skulle lätta upp ämnet och bidra med humor. Det var en utmaning att få alla dessa komponenter att samspela och korrelera. När jag ser på mitt läroboksuppslag nu, framstår det som enkelt och självklart; ett bevis på att uppdraget blev slutfört.

Vi har i och med detta redan varit inne på skrivprocessen, utan att nämna den vid namn. Vad är då en skrivprocess? Enligt Olga Dysthe, Frøydis Hertzberg och Torluag Løken Gard Hoel – som beskriver en processinriktad skrivpedagogik i *Skriva för att lära* – påbörjas den redan när skribenten tilldelas ett uppsatsämne eller själv kommer på ett, och avslutas först när den är färdigskriven (om då inte en ytterligare omskrivning sker). Spannet däremellan består av de faser som rör sig från idéstadiet via skissande av utkast, disponerande, feedback, korrekturläsning till omarbetning. Alla de moment som föregår den färdiga produkten.

Siv Strömquist beskriver i artikeln ”Skrivprocessen fortsatt aktuell!?” hur processen brukar indelas i tre stadier: förstadiet, skrivstadiet och efterstadiet. Förstadiet handlar om analys, stoffsamling och strukturering. Skrivstadiet är förstås själva den språkliga utformningen, och efterstadiet berör bearbetning, korrekturläsning och dyligt. Men som Strömquist själv invänder är det sällan processen följer den mallen i verkligheten. Snarare får den planerade strukturen ständigt revideras, det som kallas *skrivandets rekursivitet*.

Jag instämmer i Strömquists invändningar och ser främst skrivandet som en cirkulär process. Ibland kan en ny idé tillkomma som kräver en fullständig omstrukturering av den temporära dispositionen. Ofta får jag då flytta textsjok, klippa och klistra, redigera om. Det är en omständlig process, eftersom förflyttningen av ett parti ofta betingar en ny omskrivning. Men så är det: innehåll och form går hand i hand, befruktar varandra och skapar växelverkan.

Dysthe m.fl. talar om två typer av skrivande i skrivprocessen: tankeskrivande och presentationsskrivande. Det första avser den sökande formen av skrivande som öppnar upp för idéer, associationer och kreativa infall. Den är informell och skribentbaserad (där den också kan delas med andra interna läsare/skrivare som ger feedback). Den andra typen, presentationsskrivande, är det som den första ska mynna ut i: den färdiga produkten. Här presenteras den tillrättalagda väven av idéer som det första stadiet gett upphov till, nu förhoppningsvis avklarad, redigerad och disponerad. Den vänder sig till en extern läsare och kommunicerar med denne på ett explicit sätt.

Jag har funnit att tankeskrivande – att ”tänka med pennan” – är en fruktbar metod för att komma igång med skrivandet. Det frigör kreativitet och avdramatiserar skrivprocessen. Kraven på en fullödig text ställer sig inte i vägen och hämmar skrivförmågan. Regler som rör genrekonventioner och språkriktighet får vänta. Istället får lustskrivandet blomstra obehindrat och den mer lekfulla approachen skapa infall. På det viset hålls texten öppen och kan leda in på nya spår. Istället för att fixera den och stänga den i en uttänkt disposition.

Skrivprocessen går in i ett annat stadie då en första version av texten får möta läsarna i responsgruppen och utvidgas i samma stund till en kollektiv process. Från att tidigare enbart ha tillhört skribenten blir texten nu en kommunikationsakt. På kursen Skriva består en sådan responsgrupp av fyra till fem personer. Varje skribent turas om att högt läsa upp sin text inför de övriga, som var och en har fått en egen kopia som de kan skriva sina kommentarer på under läsningens gång. Efter det följer en runda där var och en i turordning ger sin muntliga feedback på hur de uppfattar texten. Läsaren ger exempelvis synpunkter på språk, innehåll, struktur, mottagaranpassning och hur texten förhåller sig till genrekriterierna.

Responsamtalen ger goda förutsättningar för att skribenten ska få syn på sin text utifrån med en ny färsk blick – ja, rentav tre eller fyra nya blickar som tillför lika många perspektiv. Texten är inte längre densamma, utan uppstår på nytt för varje ny läsare och de specifika erfarenheter, kunskaper, preferenser och smak som denne tar med sig in i läsningen. Innan har skribenten befunnit sig mitt i den egna skrivprocessen och inte sällan förlorat perspektivet och helhetsbilden. Alltför lätt fastnar man i någon särskild detalj, ett speciellt parti, och missar andra. Skribenten blir hemmablind – eller varför inte ”textblind”? (Ja, rent bokstavligt är det lätt att missa korrekturfel på den flimrande dataskärmen). Du har kanske umgåtts intensivt med din text de senaste dagarna utan den välbehövlige distans till den, som endast infinner sig först när texten har fått vila; ditt perspektiv är närsynt och liksom invävt i textsjoken, uppmärksamheten antingen tillfälligt grumlad eller fastlåst vid enskilda detaljer. Genom responsgruppens nya blick ser du nu på din text med nyhetens behag. Du identifierar dig med läsarna och genom något slags läsningens spegelneuroner upplever du din gamla text som om det vore första gången du läste den. – Den där meningen framstår plötsligt som extremt knölig och där har du missat en konjunktion. Den egna texten blir främmandegjord och du upptäcker saker som den närsynta blicken försummat.

Responsgruppen gjorde mig exempelvis uppmärksam på att jag i den förut nämnda läroboksuppgiften låg på en för avancerad nivå för den tänkta målgruppen. En poäng jag tog till mig i omarbetningen.

Utöver korrekturfel och grammatiska felsteg kan man i responsgruppen även upptäcka om textuella ”darlings” används i överkant. Kanske har man utvecklat ett språkbruk och en stil, som skaver i förhållande till den genre eller mottagare som är för handen. Jag blev genom mina läsare uppmärksam på att jag ibland gör mig skyldig till vissa språkliga anakronismer och otidsenliga ordval. Det var inte ens menat som kritik utan enbart framfört som en iakttagelse. Jag förstod att den pågående läsningen av gamla skönlitterära klassiker faktiskt hade lämnat avtryck i mitt eget skrivande; språket var hemsökt av litterära gästar och fantomer från en svunnen era. Det är inte nödvändigtvis fel, men kan ge intryck av pastisch och av att skribenten är en lillgammal stofil. Då behövs en uppdatering och samtidssanering av språket som botemedel.

Just detta hur man ska förhålla sig till den egna rösten och den personliga stilen är något jag har reflekterat över under kursens gång. Den subjektiva uttrycksförmågan i relation till genre. Grovt räknat kan man indela genrer i de som tillåter ett större svängrum för den personliga tonen och de som ställer krav på att dämpa och underordna den. Genrer som berättelse, krönika, reportage och essä tillåter att skribenten som subjekt får ta större plats, vilket även får utslag i den språkliga utformningen.

Till skillnad från genrer som nyhetsartiklar och notiser som förväntas representera fakta och objektiv verklighet. Där får lustskrivandet eller tankeskrivandet en mindre roll redan från början. Strukturen för genren är fixerad enligt konventioner som inte ger lika mycket utrymme för skribentens idéer och infall. Skrivprocessen antar därför automatiskt en mer linjär linje, där insamlandet och bearbetandet av stoffet är det primära. Reglerna kring hur stoffet disponeras är också striktare: det viktigaste och intressantaste ska placeras först. Det är ”hårda fakta” som ska presenteras. Saklighet är mottot. Skribentens subjekt får träda tillbaka och anonymiseras. Hen ska enbart vara ett språkrör för det faktiska och språket tuktas ned till en opersonlig stil.

Utmaningen i att skriva sådana genrer handlar just om hur informationen ska pytsas ut på ett så smidigt sätt som möjligt. Att vara exakt och korrekt med fakta utan att det blir tungrott och massivt för läsaren. Det är även nyttigt att tvingas till stilistisk stramhet och stävja en oregerlig formuleringsglädje, har jag upptäckt.

En annan journalistisk genre – reportaget – tillät däremot skribentens subjekt att ta plats och filtrera informationen. Prosan fick här lov att vara frodigare – ja, bildspråk och metaforer beaktades till och med. Som förberedelse inför uppgiften fick studenterna på lektionstid en intensivkurs i stil och kreativitet som var uppfriskande: skrivövningar som främjade det lekfulla bildtänkandet och involverade sinnen för att förmå skribenten att gestalta istället för att berätta.

Även Sören Larsson uppmanar i *Berättande journalistik* skribenten att använda sig av sina sinnen och registrera sinnesintryck likt en kamera. Reportern ska skriva fram reportaget i scener och visa vad som händer, snarare än att berätta om det som händer. På det viset skapas en större närvaro och läsaren blir mer delaktig; istället för att bli skriven på näsan. Larsson uttrycker helt enkelt devisen ”Show, don’t tell” och visar därmed släktskapet mellan den berättande journalistiken och den moderna skönlitteraturen och dess krav på litterär gestaltning. Den form av gestaltning som Annika Hillbom uppehåller sig vid när hon i artikeln ”Kroppens språk” analyserar hur känslor gestaltas som fysiska uttryck i samtida svensk romanprosa. Hillbom nämner här att författares val av att gestalta känslan som fysisk reaktion istället för att skriva ut känslan gör att läsaren kommer närmare de fiktiva karaktärernas upplevelser och därmed berörs på ett djupare plan.

Jag tog fasta på likheterna mellan den berättande journalistiken och det kreativa skrivandet när jag skrev mitt reportage och insåg att jag bitvis kunde använda mig av sådana skönlitterära grepp och stilmedel som jag tidigare använt mig av när jag har gått skrivarkurser. På ett liknande sätt som i en novell kunde jag gestalta och beskriva informanten för intervjun: hans mimik, rörelsemönster, utseende och handlingar. Likaså dröja kvar i en beskrivning av informantens hem för att göra indirekt karakterisering av honom.

Vi har fått möjlighet att pröva på många olika sorters genrer uppdukade på det textuella smörgåsbordet på kursen Skriva. Detta att studenten själv har fått omsätta teorin i skrivandets praktik och fått spela rollen som exempelvis krönikör, läroboksförfattare, reporter eller språkspaltsskribent har gett en förstahandserfarenhet på ett helt annat sätt än om studenten enbart hade förhållit sig till genrerna på ett teoretiskt-distanserat vis: rent handgripligt har vi fått känna på genren genom att imitera den. Mångfalden i skrivuppgifterna har tänjt på skrivförmågan och gjort den mer elastisk. Nya textuella muskler har tillkommit.

Handgripligheten har även gett en konkret inblick i skrivandets villkor som en tidskrävande och ansträngande verksamhet. Vad som ser enkelt och självklart ut i en färdig text har i själva verket föregåtts av en massiv arbetsinsats. En sådan ökad kunskap ger ofrånkomligen en större ödmjukhet.

Kanske processar jag i dag text på ett sådant sätt att en scanning av hjärnan skulle visa att fler områden aktiveras när jag läser och skriver än vad som tidigare skulle ha visats? Men jag

är inte säker på vad som är lust- respektive listskrivande längre eller om det går att skilja dem åt. Ty även det mest krävande presentationsskrivande sätter samtidigt igång synapserna, får elektriciteten att spraka i nervbanorna, vidgar sinnet och skapar en lust inför utmaningen. Ett slags skrivandets endorfinrus.

Litteraturlista

Dysthe, Olga, Hertzberg, Frøydis och Løkensgard Hoel, Torlaug (2011) *Skriva för att lära*. Lund, Studentlitteratur

Hillbom, Annika (2015) Kroppens språk. Om fysiska reaktioner som uttryck för känslor i tre samtida svenska romaner. I: Östman, Carin (red.) *Det skönlitterära språket. Tolv texter om stil*. Morfem, Stockholm, s. 33–58

Josephson, Olle (2009) Olles stil: Krönikor. 1: *Språktidningen*, nr. 4, s. 58-59.

Larsson, Sören (1994) *Berättande journalistik*. Stockholm, Natur & Kultur

Strömquist, Siv (2010) Skrivprocessen – fortfarande lika aktuell!? Efter 30 år med skrivprocessen i Sverige. I: *Svenskans beskrivning 31*, Umeå, s. 31–50.